

**ОТ „ПРЕСТЪПНОТО БЕЗУМИЕ“
ДО „ПРЕСТЪПНОТО МАЛОДУШИЕ“:
СЪДБАТА НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ
В НАВЕЧЕРИЕТО И ПО ВРЕМЕ
НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА
(1913-1918 ГОДИНА)**

Професор дин Светлозар Елдъров

Строго погледнато, съдбата на Западна Тракия е решена още на 16 юни 1913 г. – фаталната дата, останала в нашата история като „престъпното безумие“. Тогава всъщност е решена и съдбата на Източна Тракия, но разликата между двете части на бившия Одрински вилает е значителна. Агонията на източнотракийските българи е колкото брутална, толкова и скоротечна. Само за десетина дни, броени от 30 юни, когато двете турски армии от Чаталджа и Галиполи тръгват на своя кървав поход, до 9 юли, когато Одрин – бойната слава на българската войска – пада в техни ръце без дори един изстрел, етническото прочистване на българите от този край в основата си е свършен факт. Цариградският мирен договор от 16 септември и Одринското споразумение от 2 ноември 1913 г. само подпечатват дипломатически и политически обезбългаряването на Източна Тракия. Ангорският договор от 1925 г. слага последната точка. За прогонените източнотракийски българи и техните потомци остава тъгата за рогния край, а за Тракийската организация илюзията, че течението на историята може да се преобърне.

Агонията на западотракийските българи е също толкова брутална, но заедно с това и още по-продължителна. В тази статия ще се спра накратко на основните събития в периода 1913-1918 г., които разкриват готовността на българските държавници и политици да предадат Западна Тракия на Турция срещу нейна евентуална подкрепа за присъединяването на Македония към България. Тъй като темата за съдбата на Западна Тракия между двете национални катастрофи все още не е цялостно изследвана, а моите издирвания в архивите все още продължават, тук ще я представя само тезисно, главно по публикувани вече монографии и документални сборници.

За събитията в Западна Тракия през лятото и есента на 1913 г. и досега се основаваме главно на свидетелските разкази на проф. Любомир Милетич в „Разорението на тракийските българи“. Самият той се чуди на странните действия на военните власти, които ту бягат, ту се връщат в Гюмюрджина. Съществуват впрочем и други документи, които разкриват в още по-ярка светлина паниката, хаоса и пълния саморазпад на българската военно-административна организация в Западна Тракия. На тази почва, култивирана от последиците на „престъпното безумие“, пониква кратко-трайната Гюмюрджинска турска автономия, която разорява западотракийските българи.

По същото време, когато преоблечени турски редовни войски и мюсюлмански милиции, асистирани усърдно от местни гърци, извършват изстъпления над българите, в Цариград текат интензивни преговори на три равнища. На най-високото официално и междудържавно преговаря българска делегация в състав генерал Михаил Савов, Григор Начович и Андрей Тошев. Техни партньор

ри от турска страна са основно Джемал паша и Талаат паша. Заедно с Енвер паша те оформят т. нар. младотурски триумвират, който държи цялата власт в Османската империя. Преговорите започват на 23 август, а продължават и след подписването на Цариградския договор на 16 септември.

На второто равнище преговорите се водят от представители на ВМОРО, начело с полковник Александър Протогеров. Асистират му половин дузина изтъкнати македонски дейци. Техен контрагент е пак триумвиратът на пашите и съратниците им от Младотурския комитет.

Третото равнище е резервирано за Гюмюрджинското автономистко правителство. Неговата делегация, колкото и да е странно, се предвожда като от доверен посредник и преводач от македонския българин Панчо Дорев, близък до ВМОРО и депутат в Османския парламент. Гюмюрджинската делегация преговаря както с официалното българско пратеничество, така и с делегатите на ВМОРО. По този повод и на двете места се появява фамозният Сюлейман Аскери бей, „главнокомандващ“ въоръжените сили на Гюмюрджинската автономия и генералшабен майор от турската армия, главен организатор на разоренето на западнотракийските българи.

От българска страна и трите равнища са контролирани и наблюдавани от правителството, конкретно от министъра на външните работи Никола Генадиев и министър-председателя Васил Радославов. От турска страна, макар формално върховенството да принадлежи на Високата порта, т.е. на османското правителство, последната решаваща дума пак е на младотурския триумвират.

В последните 20 години бяха публикувани документи, монографии, студии и статии за българо-турските отношения, включително и за Цариградския договор. Затова, без да навлизам в детайли, само ще обобщя, че

И НА ТРИТЕ ПРЕГОВОРНИ РАВНИЩА БЪЛГАРСКИТЕ ДЕЛЕГАТИ ТЪРПЯТ УНИЗИТЕЛНА КАПИТУЛАЦИЯ.

Те сякаш са обсебени от нещо като стокхолмски синдром, но много по-силен и разрушителен. След случилото се в Одринска Тракия това емоционално привързване и подчинение към бившия поробител и насилник би изглеждало гротескно, ако не беше толкова нелепо. Панчо Дорев представя членовете на гюмюрджинското временно правителство като „меки и добродушни хора“, жертви на български зверства; генерал Савов заема рицарска поза и препоръчва на българското правителство да върне безвъзмездно пленените пушки мартинки на турската армия, а Начович размишлява в дневниците си колко добър е турчинът, благодарение на неговата отдаденост на исляма и корана.

Обективният резултат от субективната нагласа на българските преговарящи е именно Цариградският договор. Със своите клаузи той превръща Западна Тракия в автономия или кондоминиум, т.е. съвместно българо-турско управление. Впрочем лично генерал Савов докладва на Генадиев: „С една дума, от отстъпените територии се прави една автономна област под администрация с турски консулства“.

Прескачам допълнителните условия, поставени от Гюмюрджинската турска автономия относно процеса на реокупацията на Западна Тракия, сами по-себе си уни-

жителни за българската страна, но гибелни за тракийските българи. Именно в периода от подписването на Цариградския договор до започването на рекупацията на 8 октомври и дори до нейното окончателно завършване на 16 с. м. са извършени най-жестоките зверства – и Кървавият поход от Дедеагач към Арда, и Армаганската долина, и Ятаджик – Магжарово и Илиева нива. Половината от текста на „Разорението на тракийските българи“ на Милетич се вмества в тези три-четири седмици, белаящи чудовищния финал на кървавата западнотракийска драма.

В предишния абзац споменах понятието „отстъпени територии“, използвано от Савов. Това не е лапсус, а политическа реалност. „16 септември“ е само логично продължение на „16 юни“, а те заедно обезсмислят българските победи на тракийското бойно поле и превръщат освободените земи в „отстъпени територии“. Савов обаче е забравил да спомене прилагателното „временно“ – „временно отстъпени територии“. Защото още от самото начало лично той е натоварен от българското правителство да сключи военен съюз с Турция. Цената за желаната тогава коалиционна българо-турска война срещу Гърция и Сърбия е предаването на Западна Тракия на Турция срещу обещанието ѝ да помогне на България да си върне Македония.

Договорът е готов до началото на 1914 г. Според него, ако двете съюзнички воюват само срещу Гърция, България ще отстъпи на Турция територията на Западна Тракия до Места, заедно с Източните Родопи до Арда, включително с Кърджали. В случай че във войната се намеси и Сърбия, тогава Турция получава в добавка територията на север от Арда, т.е. до старата българо-турска граница отпреди Балканската война.

Този вариант на договора е отхвърлен от Радославов, но не заради териториалните компенсации, а защото България тогава още няма толкова торпедоносци, колкото се изискват от турците. Преговорите обаче продължават и втори редактиран вариант е подписан в София на 6 август 1914 г. лично от министър-председателя и министър на външните работи Васил Радославов и турския министър на вътрешните работи Мехмед Талаат паша, изпратен специално за целта. В „Договора за съюз и приятелство между България и Османската империя“, както е неговото официално наименование, има две съществени промени от предишния вариант: включва като съюзна страна в коалицията Румъния и маскира прякото предаване на Западна Тракия на Турция като предоставяне на сухоземен коридор за преминаване на турската войска към Драма, Сяр и Солун. Първата поправка е направена заради Германия и Австрия, за да може Румъния да бъде привлечена към Централния съюз, а втората заради Фердинанд и Радославов, за да не предизвикат недоволство сред собствените си поддръжници. Всички обаче са наясно, че там, където стъпи турска войска, тя може да бъде прогонена само със сила, каквато България всъщност няма, няма и воля да го прави.

Междувременно преговорите в Цариград между македонските и младотурските дейци са напреднали успешно. Двете страни взаимно преглеждат уставите и правилниците си, за да могат всестранный да се интегрират. За историята остава фактът, че Джемал паша, тогава бригаден генерал и комендант на турската столица, лично заграбква в устава и правилника на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) думата „Одринско“. Така точно на 20-годишния си

юбилей тя е преименувана на Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО), както се назовава и досега. По този повод не мога да не цитирам обръщението на Джемал паша, фактическия кръстник на ВМРО, към Протогеров от това историческо писмо: „Мой скъпи простосмъртни приятелю“, както и неговата редакция на името на легендарната революционна организация: „Заглавието „Огринско“ ще бъде зачертано и организацията ще носи името Вътрешна македонска революционна организация“. Речено – сторено! Историата наистина обича да си прави шеги. Само че цената за тази я платиха тракийските българи...

Последният шанс на Западна Тракия, но също и на източната част на областта заедно с Огрин, удря през 1915 г. Тогава Съглашението – това го знаят всички – предлага на България да се включи във войната на тяхна страна, срещу придобиване на Огринска Тракия до линията Мидия-Енос, да запази Западна Тракия и да се разшири в Македония. Знаем какво се случи – шансът беше пропуснат.

Тук е моментът да поясня нещо относно изразите „престъпното безумие“ и „престъпното малодушие“, които използвам в заглавието на доклада. Първото е всеизвестно – то е перифраза на министър-председателя Иван Евстр. Гешов, заимствана от италиански журналист. Второто е оригинално авторство на Милетич. Той го използва в книгата си „Разорението на тракийските българи“, за да порицае с него позорното оттегляне на българския военен корпус от Дедеагач и Гюмюрджина към старите предели на страната. Тези две понятия не бива да се мислят в хронологическа перспектива – сякаш едното предхожда другото. Не, те следва да се разбират като двете страни на една и съща мо-

нета, свързани са иманентно в неделимо единство и се явяват винаги заедно в един и същ исторически момент. Такъв именно е последният шанс на Одринска Тракия и тракийските българи през 1915 г. И тук изпъква съдбоносната роля на проф. Любомир Милетич.

Книгата

**„РАЗОРЕНИЕТО НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ”
ЗА ПОТОМЦИТЕ НА ТРАКИЙЦИ
Е КАТО СТАРИЯТ ЗАВЕТ**

за юдеите и християните – основа на тяхната идентичност. Тя и днес разтърсва всяко чувствително сърце. Ако беше публикувана през 1915 г., кой знае – може би е щяла да разтърси сърцата и съвестта и на тогавашните българи, някои от които вярват и залагат на Антантата; или пък – по-скоро надали, защото „16-то-юнското мислене“ тогава на практика е непробиваемо и вездесъщо. Можем само да гадаем. Но като историци сме длъжни да поставим въпроса: защо Милетич датира предговора на своята книга „1915-та юни“, а реално я публикува едва през 1918 г., когато правителството на Радославов вече е паднало, а втората национална катастрофа чука на вратата. Защо?

Защото, освен брилянтен световноизвестен учен и горещ български патриот, проф. Любомир Милетич е интелектуален лидер на македоно-одринското движение. Полковник Петър Дървингов, също ярка фигура от това поприще, организатор и началник-щаб на Македоно-одринското опълчение и на 11-та Македонска дивизия, – поставя Милетич в т. нар. петорка, която в десетилетието на войните създава стратегията на ВМРО: „Генерал Протогеров, Тодор Александров, Любо-

мир Милетич, Иван Георгов и Димитър Точков“. В годините на Първата световна война д-р Точков може и да е авансирал две места напред, но няма съмнение, че Милетич е решаващ фактор при вземането на стратегически решения. Всъщност с колегата си Георгов двамата съвместяват неофициалния пост на министър на външните работи на Революционната организация и с обиколките си из столиците на великите сили през пролетта на 1912 г. допринасят за дипломатическата подготовка на Балканската война. Милетич е активен и в политическата подготовка на Междусъюзническата война.

През пролетта на 1914 г. той публикува извадка от книгата „Разорението на тракийските българи“ с обем от 37 стр., озаглавена „Историята на „Гюмюрджинската автономия“. С нея авторът ударно и експлицитно лансира тезата, че идейни автори на Гюмюрджинската автономия са гърците, които манипулирали турците и ги подтикнали към насилия срещу западнотракийските българи. Че гърците охотно участват в погромите, съмнение няма, но че те са внушили идеята на турците за автономната област е мислене по мярата на дяво-вазовите герои. Няма съмнение, че Гюмюрджинската автономия е политически проект на младотурците, макар да копира балканските традиции, включително и на ВМРО, която в края на XIX-XX в. има неоспорим монопол по отношение автономията на Македония и Одринска Тракия.

Именно като член на „петорката“ на ВМРО Милетич побързва да публикува брошурата „История на „Гюмюрджинската автономия“ през пролетта на 1914 г., както и предишната си книга от края на 1913 г. „Гръцките жестокости в Македония през гръцко-бъл-

гарската война“, като част от политическата подготовка на българо-турския съюз, за който генерал Савов преговаря в Цариград през 1913, а Радославов и Талаат паша подписват договора през 1914 г. По същите причини той не публикува през 1915 г. завършената вече книга „Разорението на тракийските българи“, за да не компрометира турците, а заедно с тях и готвения военен съюз с Централните сили. Заради авторитета на учения Милетич – дотук по темата за „престъпното малодушие“.

На 24 август 1915 г., когато България окончателно и официално се ориентира към Централния съюз, като най-малкия партньор на Германия, Австро-Унгария и Турция, е сключена „Конвенция за ректификация на българо-турската граница“. Българската държава получава 2588 квадратни километра по десния бряг на река Марица, включително гарата на Одрин – Караагач, и град Димотика, както и една ивица по левия бряг с ширина 2 километра. По този начин България си осигурява железопътна комуникация с пристанището на Дедеагач. С оглед на стратегическите интереси на Централните сили обаче и най-вече от гледна точка на Турция, която нито за момент не се отказва от аспирациите си към Западна Тракия, тази „ректификация“ прилича много на въдичарска стръв.

Веднъж официално обвързана с договори и военни конвенции към Централния съюз, България тогава прави нещо уникално – мобилизира десетки хиляди свои жители в наборна възраст, за да ги предостави на армията на друга държава, която ги използва по време на война. В наше време това направи Северна Корея – тя мобилизира десетина или повече хиляди свои войници, за да ги предостави на Русия в помощ на нейната „Специална воен-

на операция“ в Украйна. За друг аналог на онова, което България прави през 1915-1918 г., не мога да се сетя. Тя мобилизира мюсюлманите (турци и помаци) от новите земи, главно от Родопско-Беломорския край, и ги предава на турската армия, която формира от тях поне шест дивизии, които участват в боевете в Добруджа (два корпуса или четири дивизии), в Галиция (един корпус от две дивизии) и в Серско и Драмско (един корпус от две дивизии), общо около 60-70 хиляди души (една турска дивизия е приблизително равна на една българска бригада, т.е. 10-12 хиляди войници). На всичко отгоре, за да попълни щата на турските дивизии, България мобилизира и предава на турската армия и турци от старите територии – Делиормана и гругаге.

ДЕСЕТИЛЕТИЯ НАРЕД ТОВА БЕШЕ ТЕМА ТАБУ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ.

Веднага след 2004 г., когато България стана член на НАТО, някои побързаха да представят темата в политическа ретроспектива като „братство по оръжие“. Преди няколко години колегата Калчо Калчев от Великотърновския университет написа цяла монография, за да обори подобни интерпретации и да разкрие всички негативни последици от този бартер на пушечно месо. Според мен не подлежи на съмнение, че цялата тази история е последица от „дългите вълни“ на „престъпното безумие“ и част от сделката за размяна на Западна Тракия срещу Македония. Като историк с вече 45-годишен научен опит, конкретно на македоно-одринското поприще, не мога по никакъв начин да бъда горд, че през 1915-1918 г. България е играла незавидната роля на Северна Корея за Османската империя. Още повече, че

Западна Тракия и западнотракийските българи също са били част от сделката, която вкара България в Първата световна война на страната на победените.

Така или иначе Турция до последно не се отказва от претенциите си към Западна Тракия. Това се потвърждава и от дипломатическите документи от епохата. В края на март 1918 г. българският пълномощен министър в Цариград Недялко Колушев докладва на министър-председателя Радославов за разговор между министъра на войната Енвер паша и представителя на ВМРО в турската столица г-р Георги Николов. В разговора станало дума за съюзническите отношения между двете страни и за компенсацията, която Турция очаквала от България за нейната военна подкрепа в Добруджа и Македония. „Той обещава сега нам поддържка за Кавала, Серес, Драма, а също за придобивки в Сърбия. Той иска граница: Порто Лагос, права линия до старата българска граница, като града Ксанти остане в България, а града Кърджали в Турция. На тая база Турция била готова да сключи и съюз с нас, като ни обещава помощта си за Солун с българските земи в Южна Македония (Воден, Костур и пр.), в който случай границата на Турция трябвало да се премести на Места. Това е говорил Енвер Паша на доктора“. Дори в последните месеци на Първата световната война, когато поражението на Централните сили изглежда неизбежно, а самата Турция вече е загубила всичките си арабски територии в Близкия изток и едва удържа Анадола, тя продължава да настоява за анексирането на Западна Тракия.

Това впрочем се подкрепя и от разузнавателната мисия на полковник Петър Дървингов през пролетта на 1918 г. в Западна Тракия. Целта – да провери дали мюсюлманското население там не проявява конспира-

тивни действия срещу българската власт. Парадоксалното е, че мисията му е възложена от генерал Никола Жеков, който много добре знае, че Гюмюрджинската турска автономия официално само се е спотаила. Знае го много добре и министър-председателят Радославов, а без съмнение и други по върховете на държавата. Полковник Дървингов със своите сътрудници изпълнява професионално задачата, като докладва за наличието на организация, средства и условия, които биха позволили на турците, или мюсюлманите изобщо, да подготвят в кратки срокове политическо движение, което бързо да се превърне във въоръжена съпротива и формено въстание.

На 15 септември 1918 г. пробивът на Добро поле поставя началото на края на българската военна катастрофа. На същата дата турската кавказка армия влиза победоносно в Баку. Ако Турция в агонията си е способна на това, какво ли би направила, ако Централните сили бяха победили? Дали щеше да се задоволи само със Западна Тракия, или?...

Няма как да знаем.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Алексиев, Кирил. Един малко известен документ от архива на Андрей Тошев за българо-турските отношения в началото на 1914 г. – В: *Първата световна война на Балканите и встъпването на България в нея (1914-1915). Сборник доклади от международната научна конференция 13-16 октомври 2015. София, 2017.*

Влахов, Туше. *Турско-българските отношения през 1913-1915 г. – Исторически преглед, 1955, № 1.*

Дървингов, Петър. *Моего време. Съставител Димитър Минчев. София, 1996.*

Енциклопедия Тракия. Т. 1. *Българското национално движение в Тракия. София, 2022.*

Калчев, Калчо. *Българо-турски военнополитически връзки и отношения (1913-1915). Велико Търново, 2010.*

Калчев, Калчо. *Българо-турски военнополитически отношения (1915-1918). Велико Търново, 2011.*

Марков, Георги. *Българското крушение 1913. София, 1991.*

Милетич, Любомир. *Гръцките жестокости в Македония през гръцко-българската война. София, 1913.*

Милетич, Любомир. *История на „Гюмюрджинската автономия“. София, 1914.*

Милетич, Любомир. *Разорението на тракийските българи през 1913 година. София, 1918.*

Минчев, Димитър. *Военнореволюционната дейност на Петър Дървингов (1898-1918). София, 1990.*

Официалната и тайната българо-турска дипломация (1903-1925). Документален сборник. София, 2009.

Тошев, Андрей. *Балканските войни. Т. 2. Пловдив, 1931.*

Трифонов, Стайко. *Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912-1915. София, 1993.*